

Ł. Kalisz, Biskupi wileńscy wobec zgromadzenia salezjańskiego w okresie II Rzeczypospolitej, [w:] *Od Maximis undique pressi do Totus Tuus Poloniae populus. Metropolie mohylewska i wileńska w latach 1798-1992*, red. J. Wasilewski, IPN, Warszawa-Białystok 2019, s. 160-173.

Łukasz Kalisz

Uniwersytet w Białymstoku

Biskupi wileńscy wobec zgromadzenia salezjańskiego w okresie II Rzeczypospolitej¹

Struktury zgromadzenia salezjańskiego w II RP

W II Rzeczypospolitej Polskiej nastąpiła reaktywacja państwa polskiego. W wielu miastach z konspiracji wyszły organizacje edukacyjne, które kształciły młodzież, zachowując polską tradycję i wartości religijne. W nowej rzeczywistości znalazły się również zgromadzenia zakonne, które rozpoczęły działania nie tylko duszpasterskie, lecz także opiekuńcze, edukacyjne, wychowawcze i kulturalne. Praca socjalna i dobroczynność w tym okresie miały charakter wyznaniowo-narodowościowy. Placówki pomocowe i edukacyjne nie miały pełnego finansowania ze strony państwa, dlatego podmioty zakładające mogły je prowadzić na własnych zasadach, choć pod nadzorem instytucji państwowych. Powstawały zatem domy dziecka, ochronki, bursy, zakłady wychowawcze i szkoły prowadzone przez grupy narodowościowe, Kościoły (katolicki, prawosławny i protestancki), organizacje żydowskie czy też inne stowarzyszenia, które w większości determinowały wyznanie lub narodowość swoich podopiecznych.

W dwudziestoleciu międzywojennym utworzono samodzielne struktury Towarzystwa św. Franciszka Salezego, czyli zgromadzenia zakonnego nauczycieli i wychowawców pracujących na podstawie systemu pedagogiki prewencyjnej. W 1859 r. ks. Jan Bosko założył zgromadzenie salezjańskie będące odpowiedzią na upadek moralny narodu włoskiego oraz negatywne konsekwencje rewolucji przemysłowej. Jego celem było

---

¹ Projekt został sfinansowany ze środków Narodowego Centrum Nauki przyznanych na podstawie decyzji numer DEC-2012/05/N/HS6/04037.

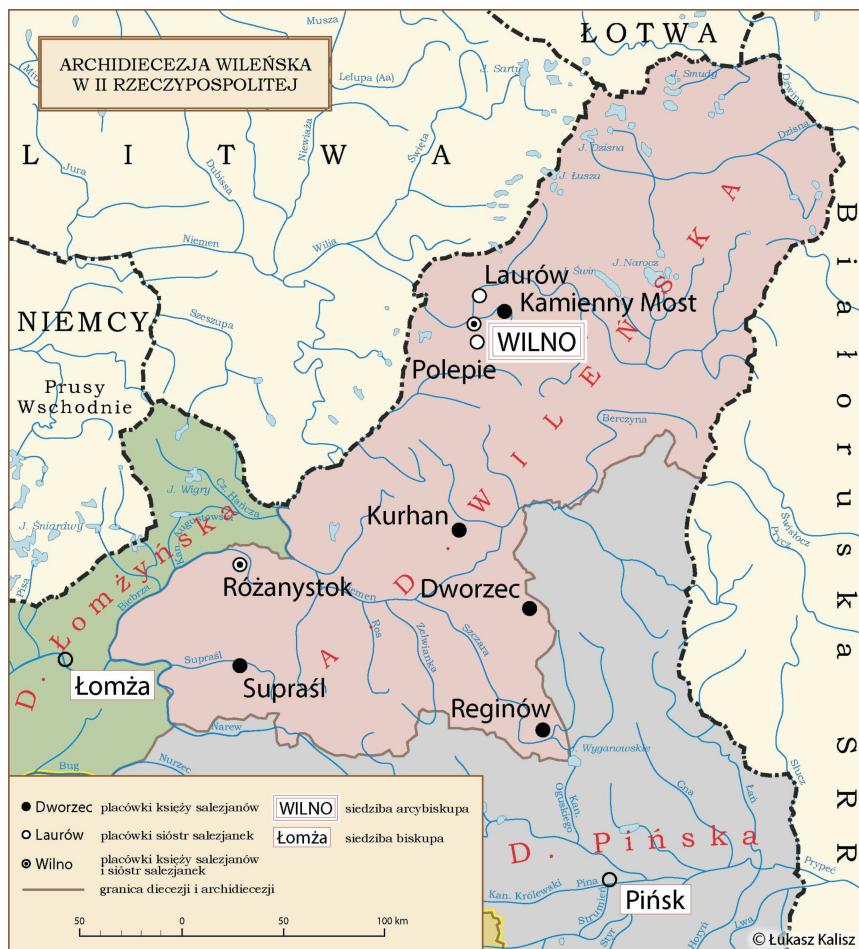
Mapa 1. Placówki salezjańskie w II RP na tle granic diecezji po 1925 r.

Źródło: oprac. na podstawie map Wojskowego Instytutu Geograficznego z okresu II Rzeczypospolitej, współczesnych map Polski oraz map satelitarnych. Granice diecezji na podstawie: S. Pawłowski, *Mapa Kościoła rzymsko-katolickiego w Polsce*, Instytut Kartograficzny im. E. Romera, Lwów–Warszawa 1927.

wychowanie uczciwego obywatela i dobrego chrześcijanina, co czynił przez kształcenie zawodowe i przekazywanie wiary swoim wychowankom. System prewencyjny miał podatny grunt w międzywojennej Polsce, gdyż odbudowa kraju po latach zaborów wymagała odpowiedniego

Mapa 2. Placówki salezjańskie w II RP na tle archidiecezji wileńskiej

Źródło: oprac. na podstawie map Wojskowego Instytutu Geograficznego z okresu II Rzeczypospolitej, współczesnych map Polski oraz map satelitarnych. Granice diecezji na podstawie: S. Pawłowski, *Mapa Kościoła rzymsko-katolickiego w Polsce*, Instytut Kartograficzny im. E. Romera, Lwów–Warszawa 1927.

formowania wykształconych obywateli o solidnych podstawach moralnych. Powstanie pierwszych placówek salezjańskich na ziemiach polskich w okresie zaborów było możliwe tylko w Galicji (w Miejscu Piastowym – 1892 r., Oświęcimiu – 1898 r., Daszawie – 1904 r., Prze-

myślu – 1907 r. i Krakowie – 1911 r.). Wraz ze zmianą sytuacji politycznej po I wojnie światowej polskie dzieła salezjańskie odłączyły się od Inspektorii Austriacko-Węgierskiej i weszły pod zarząd utworzonej 27 listopada 1919 r. Polsko-Jugosłowiańskiej Inspektorii św. Stanisława Kostki². W kolejnych latach liczba placówek salezjańskich systematycznie rosła, co spowodowało konieczność zmiany struktur zgromadzenia. 16 grudnia 1933 r. przełożony generalny salezjanów ks. Piotr Ricaldone za zgodą Stolicy Apostolskiej utworzył w Polsce dwie inspektorie. Część północna z siedzibą w Warszawie otrzymała nazwę Północna Inspektoria św. Stanisława Kostki, część południową nazwano Południową Inspektorią św. Jacka Odrowąża, a jej siedzibą został Kraków. Północna Inspektoria obejmowała obszar dwóch archidiecezji, warszawskiej i wileńskiej, oraz siedmiu diecezji: płockiej, chełmińskiej, wrocławskiej, łódzkiej, łomżyńskiej, podlaskiej i pińskiej. W Południowej Inspektorii znalazły się natomiast trzy archidiecezje: krakowska, lwowska, poznańska oraz osiem diecezji: śląska, częstochowska, tarnowska, sandomierska, lubelska, przemyska, łucka i kielecka³. Podział inspektorii był zatem ściśle związany ze strukturami Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce po ustaleniach konkordatu z 1925 r.⁴ (mapa 1). Do wybuchu II wojny światowej granice inspektorii nie ulegały zmianom, powstawały jednak nowe domy, w których prowadzono działalność salezjańską. Zgromadzenie salezjańskie będące kleryckim instytutem zakonnym na prawach papieskich musiało jednocześnie posiadać wyrażoną na piśmie aprobatę miejscowych biskupów⁵.

---

² Dotychczasową Inspektorię Austriacką Aniołów Stróżów podzielono wówczas na dwie części obejmujące poszczególne państwa. Inspektorię Polsko-Jugosłowiańską kierował ks. Piotr Tirone, a Inspektorię Niemiecko-Węgierską (obejmującą także Austrię) ks. August Hlond (S. Zimniak, *Powstanie i rozwój struktur Towarzystwa Salezjańskiego w Polsce*, „Seminare” 2005, t. 22, s. 24; A. Świda, *Inspektorzy polskich prowincji salezjańskich*, cz. 4, Warszawa 1991, s. 8).

³ J. Niewęglowski, *Wychowawczo-społeczna działalność salezjanów w Polsce w latach 1898–1989*, Warszawa 2011, s. 211–212.

⁴ Dz. U. 1925, nr 72, poz. 501, art. 9.

⁵ Wynikało to z Kan. 497 § 1 Kodeksu prawa kanonicznego (*Codex Iuris Canonici*) z 1917 r.

(Archi)diecezja wileńska i jej pasterze

Okresy sprawowania władzy biskupów wileńskich były ściśle związane ze zmianami administracyjnymi Kościoła katolickiego w Polsce. W zasadzie faktyczne kierownictwo nad Kościołem wileńskim należało w tym czasie do dwóch pasterzy. Pierwszy to bp Jerzy Matulewicz, który diecezją wileńską kierował od 1918 r. do 1925 r., czyli do podpisania konkordatu i ustanowienia przez papieża Piusa XI archidiecezji wileńskiej bullą *Vixdum Poloniae unitas* z 28 października 1925 r.⁶ Drugim był abp Romuald Jałbrzykowski sprawujący władzę po 1926 r. Pasterzem, który nie zdążył objąć arcybiskupstwa, był ks. Jan Cieplak – pierwszy arcybiskup archidiecezji wileńskiej – zmarł w Stanach Zjednoczonych dwa miesiące po nominacji i miesiąc przed ingresem⁷ zaplanowanym na 25 marca 1926 r.⁸ Oprócz wyżej wymienionych należy także wspomnieć o biskupie pomocniczym Kazimierzu Michalkiewicz, który pełnił tę funkcję od 1923 r. najpierw w diecezji, a następnie w archidiecezji wileńskiej.

Biskup Jerzy Matulewicz – przybycie salezjanów do diecezji wileńskiej

Pomimo różnych opinii na temat działalności ks. Jerzego Matulewicza jako biskupa narodowości litewskiej tych negatywnych sądów nie odnajdujemy w literaturze dotyczącej historii zgromadzenia salezjańskiego. Faktem historycznym jest to, że salezjanie przybyli do diecezji wileńskiej właśnie za jego rządów. Pierwszą placówką na tym obszarze był Różanystok, gdzie po zakończeniu I wojny światowej kościół i budynki klasztorne – po latach pobytu w nich mniszek prawosławnych – powróciły do pierwotnej rzymskokatolickiej funkcji. 28 listo-

---

⁶ Z. Proczek, *Jerzy Matulewicz* [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 7, red. S. Wielgus, J. Duchniewski i in., Lublin 1997, s. 1229; S. Brzozowski, *Wileńska Metropolia* [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 20, red. E. Gigilewicz, Lublin 2014, s. 610.

⁷ Jan Cieplak był nominowany na arcybiskupa 14 XII 1925 r., zmarł 17 II 1926 r. (S. Brzozowski, T. Kasabała, *Wileńska archidiecezja* [w:] *Encyklopedia katolicka...*, t. 20, s. 595).

⁸ R. Bender, *Cieplak Jan* [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 3, red. R. Łukaszyk, L. Bieńkowski, F. Gryglewicz, Lublin 1985, s. 471.

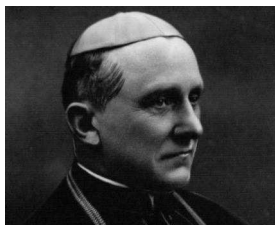
Biskupi wileńscy w II RP

bp Jurgis Matulevičius
23 X 1918 – 14 VI 1925

abp Jan Cieplak
14 XII 1925 – 17 II 1926

abp Romuald Jałbrzykowski
24 VI 1926 – 19 VI 1955

bp pomocniczy Kazimierz Michalkiewicz
12 I 1923 – 16 II 1940

pada 1918 r. proboszczem został ks. Witold Sarosiek⁹, który czynił starania, aby do zagospodarowania zabudowań różanostockich sprowadzić zakonników zajmujących się wychowaniem młodzieży, do której to roli doskonale pasowało Towarzystwo Salezjańskie¹⁰. Osiedlenie się salezjanów w niegdyś dominikańskim Różanymstoku było możliwe dzięki wsparciu nuncjusza apostolskiego w Polsce ks. Achillego Rattiego¹¹, który, kontaktując się z władzami zakonu dominikanów w Rzymie, wyjednał u nich

---

⁹ J. Pietrzykowski, *Duchowni polscy – dobrodziejcie salezjańscy z lat 1898–1938*, „Seminare” 2002, t. 18, s. 615.

¹⁰ J. Łotowski, *Sanktuarium różanostockie*, Warszawa 1993, s. 104.

¹¹ Achille Ratti (1857–1939) – w 1918 r. został wizytatorem apostolskim w Polsce i na Litwie, od 6 VI 1919 r. nuncjusz apostolski w Polsce. 13 VI 1921 r. został mianowany przez Benedykta XV kardynałem. Po śmierci Benedykta XV konklawe wybrało go na papieża. Jako Pius XI sprawował władzę papieską od 6 II 1922 r. do 10 II 1939 r. Za jego pontyfikatu doszło do podpisania konkordatu z Polską w 1925 r., na mocy którego ustanowiono pięć metropolii łacińskich, w tym wileńską. 2 VI 1929 r. beatyfikował ks. Jana Bosko, a 1 IV 1934 r. dokonał jego kanonizacji (por. E. Gigilewicz, S. Wilk, *Pius XI* [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 15, red. E. Gigilewicz, Lublin 2011, s. 758–763).

zgodę na odstąpienie praw do swojej dawnej własności zgromadzeniu salezjańskiemu. Biskup wileński Jerzy Matulewicz poparł tę inicjatywę, co w listopadzie 1919 r. zaowocowało przyjazdem księży salezjanów z Oświęcimia do Różanogostoku¹². O ile bp Matulewicz przyczynił się do powstania kolejnej polskiej placówki męskiej księży salezjanów, o tyle w przypadku siostr salezjanek diecezja wileńska była pierwszą w Polsce, do której przybyły siostry i gdzie powstał dom macierzysty Córek Maryi Wspomożenia Wiernych. O sprowadzenie salezjanek do Różanogostoku zabiegał prowincjał ks. dr Piotr Tirone, licząc na ich pomoc przy planowanej ochronce dla 200 dzieci¹³. W tej sprawie inspektor Tirone równolegle korespondował z przełożoną generalną salezjanek Katarzyną Daghero¹⁴ oraz z kurią wileńską. W odpowiedzi na prośbę ks. Tirona do bp. Matulewicza z 17 września 1922 r. kanclerz kurii poinformował, że biskup wileński nie widzi przeszkód, aby siostry zajęły się wychowaniem dziewcząt w Różanymstoku, i zaprasza siostry do osobistej wizyty w ordynariacie¹⁵. Ostatecznie sześć siostr salezjanek (trzy Włoszki i trzy Polki) przybyło do Różanogostoku 8 listopada 1922 r.¹⁶ Biskup Jerzy Matulewicz i nuncjusz papieski abp Lorenzo Lauri odwiedzili Różanostok 8 czerwca 1924 r. z okazji odpustu na Zielone Świątki. Wizyta zacnej delegacji podniosła rangę zjednoczonego z Kościołem rzymskim sanktuarium w Różanymstoku, które za czasów pobytu w nim duchownych prawosławnych było miejscem wizyt urzędników petersburskich, archimandrytów, a nawet cara¹⁷.

Kolejną placówką salezjańską utworzoną w diecezji wileńskiej był Zakład Sierot po Repatriantach św. Józefa w Dworcu. Powstał w 1922 r., choć pierwszy salezjanin ks. Ludwik Gostylla zamieszkał tam już

---

¹² B. Kant, *Różanostocka Wspomożycielko bądź naszą królową*, Warszawa 2006, s. 13; J. Łotowski, *Sanktuarium różanostockie...*, s. 104.

¹³ W 1922 r. salezjanie prowadzili w Różanymstoku trzy klasy gimnazjum i uruchomili cztery szkoły zawodowe – stolarską, ślusarską, szewską i krawiecką (BLAN, f. 44-29, k. 16; W.W. Żurek, *Salezjańskie szkolnictwo ponadpodstawowe w Polsce 1900–1963. Rozwój i organizacja*, Lublin 1996, s. 88).

¹⁴ Z. Bazylczuk, *Rozwój i działalność Zgromadzenia Córek Maryi Wspomożycielki (Siostr Salezjanek) w Polsce w latach 1922–1939*, Lublin 1977, mps, s. 32.

¹⁵ BLAN, f. 44-29, k. 14.

¹⁶ Z. Bazylczuk, *Rozwój i działalność...*, s. 32–33.

¹⁷ *Z naszych zakładów. Różanostok*, „Pokłosie Salezjańskie” 1924, nr 4, s. 43–44.

w czerwcu 1921 r. jako administrator dóbr księżnej Marii Radziwiłłowej¹⁸. W pierwszych latach działalności zakład salezjański istniał niezależnie od parafii w Dworcu i rozbudowywał swoje zaplecze lokalowe celem nauki rzemiosła. Biskup Matulewicz udzielił salezjanom błogosławieństwa dla działalności wychowawczej, mogli też odbywać praktyki religijne w prywatnej kaplicy zakładowej¹⁹. Na przełomie 1925 i 1926 r. Towarzystwo Salezjańskie odkupiło od księżnej Marii Radziwiłłowej liczący 2 tys. ha majątek Dworzec²⁰, w którym prężnie rozwijała się instytucja wychowawczo-edukacyjna.

Następne placówki salezjańskie, tym razem w Wilnie, powstały dzięki osobistemu zaangażowaniu ks. kanonika Karola Lubiańca, który zabiegał, aby prowadzone przez niego towarzystwa pod nazwą „Dom Serca Jezusowego” oraz „Powściągliwość i Praca” zostały w większości przekazane zgromadzeniu salezjańskiemu²¹. Te starania trwały od 1922 r. i zakończyły się objęciem placówek przez salezjanów w 1924 r.²² Zgodnie z planem ks. Lubiańca księża salezjanie oprócz placówek wychowawczych i warsztatów otrzymali kościół Opatrzności Bożej, dzięki czemu swobodnie korzystali z kompleksu budynków i majątku ziemskiego przy ul. Dobrej Rady. Siostry salezjanki nie miały takiego komfortu, gdyż sąsiadowały z kościołem rektoralnym św. Stefana, który decyzją bp. Matulewicza pozostawiono jako świątynię służącą duszpasterstwu Litwinów²³. Zakonnice musiały płacić czynsz dzierżawny (200 rubli rocznie) za użytkowanie placu kościelnego, nie miały swobody korzystania z parafialnego ogrodu, jak to wcześniej obiecał biskup wileński²⁴, trwał też spór doty-

---

¹⁸ *Nekrolog Salezjanów Polskich 1891–1976*, Kraków–Łódź 1976, s. 10.

¹⁹ LPAH, f. 604, ap. 1, b. 8279, k. 14–17.

²⁰ ASC, f. 688, Teczka Dworzec, Projekt umowy, 18 XII 1925 r.

²¹ Ł. Kalisz, *Charitable work of rev. Karol Lubianiec (1866–1942)*, „The Journal of History and Education” 2018, No. 3/4, s. 217–227.

²² Księża salezjanie objęli majątek Towarzystwa „Dom Serca Jezusowego” i rozpoczęli pracę z chłopcami przy ul. Dobrej Rady w Wilnie. Siostry salezjanki otrzymały natomiast budynki przy ul. Stefańskiej w Wilnie, a także majątki Polepie i Sakiszki (później Laurów) należące wcześniej do Towarzystwa „Powściągliwość i Praca” (*Dom Serca Jezusowego w Wilnie (C.d.)*, „Pokłosie Salezjańskie” 1926, nr 3, s. 33–35; BLAN, f. 44-811, k. 16–17).

²³ J. Pietrzykowski, *Duchowni polscy...*, s. 619.

²⁴ W piśmie ks. Lubiańca możemy przeczytać, że był on świadomy ewentualnego

czący własności poszczególnych sprzętów zakładowych. Ta kłopotliwa dla sióstr salezjanek sytuacja trwała także w następnych latach.

Tutaj należy zwrócić uwagę, że po nominacji bp. Matulewicza ks. Karol Lubianiec był silnym kandydatem na biskupa pomocniczego diecezji wileńskiej. Jego kandydaturę jako gorliwego kapłana narodowości polskiej, żarliwego patrioty oraz osoby cieszącej się szacunkiem i zaufaniem społeczeństwa polskiego popierały władze państwowe. Innego zdania był bp Matulewicz, który uważał, że ks. Lubianiec był za mocno zaangażowany w działalność polonizatorską i nie miał do niego pełnego zaufania, a nawet (według opinii nuncjusza Achille Rattiego) odczuwał przed nim pewien lęk. Po kilku latach zwlekania z nominacją ostatecznie biskupem pomocniczym został Kazimierz Michalkiewicz. Miało to miejsce w 1923 r., gdy na arenie międzynarodowej uznano przynależność Wilna do Polski, a papieżem został Pius XI (były nuncjusz Ratti)²⁵.

Biskup pomocniczy Kazimierz Michalkiewicz – sprawa kościoła św. Stefana

Biskup Kazimierz Michalkiewicz w czasie swojego urzędowania wielokrotnie podpisywał dokumenty kurii wileńskiej skierowane do zgromadzenia salezjańskiego, nie były to jednak pisma najwyższej rangi, nie decydował także o sprawach własnościowych zgromadzenia. Momentem, w którym mógł podejmować samodzielne decyzje jako wikariusz kapitulny, był okres od 14 czerwca 1925 r. – gdy bp Matulewicz zrezygnował z pełnionej funkcji – do 24 czerwca 1926 r., gdy nominację arcybiskupią otrzymał Romuald Jałbrzykowski²⁶. Właśnie ten okres chciał wykorzystać ks. Karol Lubianiec do realizacji wcześniej postawionego celu i przekazania beneficjum kościoła św. Stefana Zgromadzeniu

---

sporu sióstr z księżmi diecezjalnymi, uważał jednak tę sytuację za tymczasową: „Podawałem nadzieję księdzu Tirone, [...] że z natury rzeczy z czasem i kościół i ogród przejdą pod opiekę sióstr salezjanek, bo przecież biskup Matulewicz nie jest wieczny, a on się nie zgadzał na ustąpienie kościoła jedynie ze względów narodowościowych.” (ASIW, Teczka Kościół św. Stefana w Wilnie, K. Lubianiec, Ostatnie lata kościoła św. Stefana w Wilnie, b.d., b.p.).

²⁵ S. Wilk, *Episkopat Kościoła katolickiego w Polsce w latach 1918–1938*, Warszawa 1992, s. 33–35.

²⁶ S. Brzozocki, T. Kasabuła, *Wileńska archidiecezja [w:] Encyklopedia katolicka...*, t. 20, s. 595.

Córek Maryi Wspomożycielki. W tej sprawie rozmawiał też z nuncjuszem papieskim Lorenzo Laurim, który wydał polecenie przyspieszenia sprawy przekazania świątyni i ogrodu salezjanom²⁷. Ta zewnętrzna ingerencja nuncjatury apostolskiej przyniosła skutek – 1 maja 1926 r.²⁸ bp Michalkiewicz zwolnił salezjanki z opłat za zajmowany dom i ogród dzierżawiony przy kościele św. Stefana²⁹.

Arcybiskup Romuald Jałbrzykowski – rozkwit placówek salezańskich

Podczas kierowania archidiecezją wileńską przez Romualda Jałbrzykowskiego zgromadzenie salezańskie rozwijało dotychczas objęte placówki³⁰ oraz powoływało nowe inicjatywy. Niewątpliwie było to spowodowane przychylnością arcybiskupa, ale także dłuższym okresem jego zwierzchnictwa w porównaniu z bp. Matulewiczem. Do ważniejszych decyzji abp. Jałbrzykowskiego należy zaliczyć przekazanie w lipcu 1928 r. księżom salezjanom kościoła św. Stefana w Wilnie³¹, co miało ułatwić pracę siostrom salezjanom³². Tę decyzję zawdzięczano ks. Lubiańcowi,

---

²⁷ ASIW, Teczka Kościół św. Stefana w Wilnie, K. Lubianiec, Ostatnie lata kościoła św. Stefana w Wilnie, b.d., b.p.

²⁸ Było to już po nominacji i przed ingresem abp. Romualda Jałbrzykowskiego.

²⁹ ASIW, Teczka Wilno Stefańska, Pismo biskupa sufragana wileńskiego Kazimierza Michalkiewicza do rektora kościoła św. Stefana Wincentego Taszkuna, 1 V 1926 r.

³⁰ Prężnie rozwijały się praca wychowawcza i kształcenie w szkołach rzemieślniczych przy ul. Dobrej Rady (księża salezjanie) oraz przy ul. Stefańskiej (siostry salezjanki). Oprócz tego na cześć przełożonej s. Laury Meozzi majątek Sakiszki nazwano Laurowem i w otoczeniu lasów siostry wybudowały kompleks budynków spełniających cele opiekuńcze i edukacyjne. Majątek w Polepiu salezjanki wykorzystywały do nauki rolnictwa i gromadzenia zapasów żywnościowych dla pozostałych placówek. Księża salezjanie posiadali także majątek w Kamiennym Moście, nie zdążyli tam jednak założyć dzieła wychowawczego.

³¹ ASIW, Teczka Wilno Stefańska, Pismo abp. Romualda Jałbrzykowskiego do inspektora ks. salezjanów, 28 VII 1928 r.

³² W rzeczywistości stały się one znowu uzależnione od dobrej woli, tym razem księży salezjanów prowadzących duszpasterstwo i oratorium dla chłopców przy kościele św. Stefana. Ubolewał nad tym ks. Lubianiec, pisząc w liście do kanclerza kurii, że księża salezjanie nie stosują się ściśle do wcześniejszych ustaleń i dążą do przejęcia posiadłości przy ul. Stefańskiej po wygaśnięciu umowy dzierżawnej w 1942 r. (BLAN, f. 44-811, k. 134–135).

który ponaglał władze salezjańskie we Włoszech w osobie ks. Tironego (byłego inspektora, a następnie dyrektora duchowego i członka Zarządu Generalnego Towarzystwa Salezjańskiego)³³ do szybkiego objęcia nowej placówki w sytuacji, gdy arcybiskup wileński był przychylny i sam wychodził z taką inicjatywą, a salezianie niepotrzebnie zwlekali³⁴.

Arcybiskup wileński był także tym hierarchą, który dopełnił formalności dotyczących pobytu salezjanów w archidiecezji i 10 marca 1930 r. wydał odpowiedni dokument zezwalający na założenie domów zakonnych w Wilnie (przy ul. Dobrej Rady 22 i przy kościele św. Stefana), w Różanymstoku i Dworcu³⁵.

Arcybiskup Romuald Jałbrzykowski swoją przychylną decyzją przyczynił się również do osiedlenia się księży salezjanów w Kurhanie koło Lidy (parafia Białohruda), gdzie 28 lipca 1933 r. zezwolił na urządzenie kaplicy z zastrzeżeniem praw kościoła parafialnego³⁶. Kurhan, który był filią Zakładu Serca Jezusowego, początkowo pozostawał w ścisłej relacji z salezjanami mieszkającymi przy ul. Dobrej Rady w Wilnie, aby w przyszłości stać się samodzielną placówką duszpastersko-wychowawczą i miejscem kultu założyciela zgromadzenia salezjańskiego³⁷. Sprzyjały temu okoliczności, m.in. zakup w 1932 r. folwarku Kurhan (ok. 115 ha) od Heleny-Józefy Żórawskiej³⁸ oraz kanonizacja ks. Jana

---

³³ S. Zimniak, *Powstanie i rozwój struktur...*, s. 27.

³⁴ ASC, f. 739, Teczka Wilno, Kamienny Most, List ks. Karola Lubiańca, 13 III 1928 r.

³⁵ Jak wynika z pisma prowincjała Antoniego Hlonda (brata salezjanów Ignacego i Augusta Hlonda – prymasa Polski w latach 1926–1948) z 4 III 1930 r., tych dokumentów brakowało w archiwum salezjańskim, zatem dotychczasowa działalność nie spełniała wymagań Kodeksu prawa kanonicznego (BLAN, f. 44-29, k. 30–31).

³⁶ ASIW, Teczka Kurhan.

³⁷ Ł. Kalisz, *Kościół św. Jana Bosko w Kurhanie 1934–1945. Historia pierwszego w Polsce kościoła ku czci założyciela księży salezjanów*, „Seminare” 2018, t. 39, nr 1, s. 171–180.

³⁸ Początkowo majątek Kurhan za namową ks. Karola Lubiańca był darowany salezjanom przez Helenę i Marię Żórawskie, a 20 IV 1932 r. został sprzedany Towarzystwu Salezjańskiemu za 60 tys. zł (ASIW, Teczka Kurhan; ASIK, (279), J. Ślósarczyk, *Historia Prowincji świętego Jacka Towarzystwa Salezjańskiego w Polsce*, t. 2: *Lata międzywojenne 1919–1939*, Pogrzebień 1960, mps, s. 626; *Początkowe placówki salezjańskie w Polsce. Kurhan*, „Pokłosie Salezjańskie” 1936, nr 1, s. 54).

Bosko 1 kwietnia 1934 r. dokonana przez papieża Piusa XI. Tuż po kanonizacji rozpoczęto budowę pierwszego w Polsce kościoła pw. św. Jana Bosko, który 15 września 1935 r. został poświęcony przez abp. Jałbrzykowskiego³⁹. Zarówno mieszkańcy okolicznych miejscowości, jak i księża salezjanie zabiegali o utworzenie parafii w Kurhanie, abp Jałbrzykowski nie zdążył jednak wydać aktu erekcyjnego z powodu działań wojennych⁴⁰.

Wraz z rozwojem zgromadzenia salezjańskiego należało otwierać nowe placówki formacyjne, dlatego jego członkowie zdecydowali się na utworzenie Małego Seminarium Misyjnego⁴¹. Temu celowi dobrze służył majątek w Reginowie (dekanat słonimski) fundacji Józefa i Antoniny Balińskich⁴², przekazany salezjanom w 1935 r. w postaci 260 ha ziemi⁴³ wraz z zabudowaniami, do których należały m.in. dwór i kaplica zewnętrzna⁴⁴. Podobnie jak w Kurhanie, także i w Reginowie ludność sąsiednich miejscowości chciała wykorzystać fakt pobytu księży w bliskości ich gospodarstw i wystąpiła do arcybiskupa wileńskiego z prośbą o utworzenie nowej parafii. Arcybiskup Jałbrzykowski poparł tę inicjatywę ze względu na znaczne oddalenie od parafii w Nowopolnej (18 km)⁴⁵, ale oficjalna erekcja nigdy nie nastąpiła. Seminarium

---

³⁹ ASIW, Teczka Kurhan; *Nowa placówka salezjańska i kościół św. Jana Bosko na Kresach*, „Pokłosie Salezjańskie” 1935, nr 11, s. 227.

⁴⁰ BLAN, f. 318-21355, k. 6–16; BLAN, f. 318-21352, k. 1–2, 7–16.

⁴¹ J. Krawiec, *Powstanie Towarzystwa św. Franciszka Salezego oraz jego organizacja i działalność na ziemiach polskich*, Kraków 2004, s. 158–159; S. Styrna, *Zgromadzenie Salezjańskie w Polsce w poszukiwaniu form odpowiedzi na potrzeby wychowawcze i duszpasterskie w latach 1898–1974 [w:] 75 lat działalności salezjanów w Polsce. Księga pamiątkowa*, red. R. Popowski, S. Wilk, M. Lewko, Łódź–Kraków 1974, s. 15; ASIK, (279), J. Ślósarczyk, *Historia Prowincji świętego Jacka Towarzystwa Salezjańskiego w Polsce*, t. 2: *Lata międzywojenne 1919–1939*, Pogrzebień 1960, mps, s. 434.

⁴² Józef i Antonina Balińscy zmarli 14 V 1928 r., dlatego za darczyńcę majątku uważa się Jana Balińskiego Jundziłła, brata Józefa (por. Ł. Kalisz, *Okoliczności powstania Niższego Seminarium Towarzystwa Salezjańskiego w Reginowie w okresie II Rzeczypospolitej*, „Seminare” 2017, t. 38, nr 1, s. 179).

⁴³ BLAN, f. 318-21329, k. 6.

⁴⁴ A. Świda, *Salezjańskie szkolnictwo w Polsce (zarys) [w:] 75 lat działalności...*, s. 52.

⁴⁵ BLAN, f. 318-21329, k. 2–10.

w Reginowie jako wewnętrzna szkoła zakonna realizująca program państwowego gimnazjum istniała jedynie dwa lata (1937–1939), zatem nie doczekała się swoich absolwentów⁴⁶.

Kolejnym miejscem, do którego przybyli księża salezjanie, był Supraśl. Dobra, które im ofiarowano, od początku były przedmiotem licznych kontrowersji i sporów. Salezjanie otrzymali zabudowania pounickiego klasztoru powstałego na początku XVI w., który w 1839 r. stał się klasztorem prawosławnym, a w II RP najpierw był pod zarządkiem państwowym, a od 1926 r. nieoficjalnie należał do rzymskokatolickiej archidiecezji wileńskiej⁴⁷. Oficjalna dzierżawa klasztoru i 20,87 ha ziemi od wojewody białostockiego nastąpiła na podstawie umowy z 15 kwietnia 1930 r.⁴⁸ Zanim beneficjum to przypadło salezjanom, kuria wileńska korespondowała z wieloma organizacjami i miała liczne pomysły na zagospodarowanie klasztoru. Być może to właśnie ogromne nakłady materialne potrzebne do rozpoczęcia działalności odstraszyły potencjalnych zainteresowanych. Wśród niezrealizowanych pomysłów były m.in. schronisko dla księży emerytów archidiecezji wileńskiej⁴⁹, siedziba Związku Kapłanów Unitas⁵⁰ czy placówki zakonne dla księży michaelitów⁵¹, sióstr salezjanek⁵², Towarzystwa Maryi Niepokalanej Królowej Polski „Marianum”⁵³. Tymczasowymi użytkownikami budynków poklasztornych w latach 1919–1935 była szkoła rolnicza⁵⁴, Dyrekcja Lasów Państwowych⁵⁵, a nawet zakład wychowawczo-poprawczy sióstr Matki Bożej Miłosierdzia⁵⁶. W latach trzydziestych XX stulecia o klasztor w Supraślu starały się różne instytucje, otrzymali go jednak salezjanie jako odpowiedź na osobistą propozycję abp. Jałbrzykow-

---

⁴⁶ ASIW, Teczka Reginów.

⁴⁷ BLAN, f. 318-26045, k. 2.

⁴⁸ BLAN, f. 318-2079, k. 1; BLAN, f. 318-26045, k. 26–28.

⁴⁹ BLAN, f. 318-26045, k. 4–5, 11–13, 21.

⁵⁰ *Ibidem*, k. 23, 28.

⁵¹ BLAN, f. 318-26707, k. 1–6.

⁵² BLAN, f. 318-26045, k. 22, 28, 30.

⁵³ *Ibidem*, k. 42.

⁵⁴ *Ibidem*, k. 8.

⁵⁵ *Ibidem*, k. 28–29.

⁵⁶ *Ibidem*, k. 31–41

skiego⁵⁷. Osiedlili się w miasteczku 24 maja 1936 r. i zorganizowali tam prężnie działające oratorium i sierociniec⁵⁸.

Zakończenie

Działalność salezjańska w diecezji, a następnie archidiecezji wileńskiej nie byłaby możliwa, gdyby nie przychylne decyzje biskupów. Ci zaś nie podjęliby tych decyzji, gdyby nie ich doradcy, tacy jak m.in. ks. Witold Sarosiek, rodzina Balińskich Jundziłów czy wreszcie najbardziej zasłużony ks. Karol Lubianiec. To właśnie osoby o wysokiej pozycji społecznej, które miały pewną wizję pracy dobroczynnej i wychowawczej, wpływały swoimi argumentami merytorycznymi lub finansowymi na swoich pasterzy. Dzięki temu w dniu wybuchu II wojny światowej archidiecezja wileńska miała najwięcej placówek salezjańskich ze wszystkich diecezji na terenie kraju. Ten stan liczebny był związany nie tylko z jej powierzchnią (która była największa w Polsce), lecz także z dobrą opinią na temat zgromadzenia salezjańskiego, które w okresie międzywojennym silnie się rozrosło i mogło obejmować tak wiele placówek w całym kraju. Wybuch II wojny światowej brutalnie przerwał rozwój tej działalności – zakonnicy się rozpierzchli, a w wielu przypadkach zamknięto prowadzone placówki. Nowa sytuacja polityczna po 1945 r. spowodowała, że archidiecezja wileńska została podzielona między trzy państwa, a przedwojenne dzieła salezjańskie przetrwały tylko w granicach Polski⁵⁹. Placówki wileńskie oraz Laurów, Polepie i Kamienny Most (obecnie Litwa), a także Kurhan i Reginów (obecnie Białoruś) już nigdy się nie odrodziły, a salezjanie bezpowrotnie utracili pozostawiony tam majątek.

---

⁵⁷ *Ibidem*, k. 43–45.

⁵⁸ *Nowa placówka salezjańska w Supraślu koło Białegostoku*, „Pokłosie Salezjańskie” 1936, nr 7, s. 232–233.

⁵⁹ Sierociniec i oratorium w Supraślu zostały zlikwidowane w 1950 r., z kolei placówka w Różanymstoku, pomimo zawieszenia działalności edukacyjnej w okresie PRL, istnieje do dziś (por. Ł. Kalisz, *Salezjanie i ich opieka nad dzieckiem w Supraślu (1936–1950)* [w:] *Dziecko w historii – w kręgu kultury chrześcijańskiej*, red. E. Kryńska, A. Suplicka, U. Wróblewska, Białystok 2017, s. 462).